

Rab Virág¹

A családi kapcsolatok reprezentációja Zsindely Sándor: Hegedüs Loránt élete és munkássága című tanulmányában²

„Az emberiségről szóló leghitelesebb tanulmány maga az ember.”

Alexander Pope³ (Id. Scitovsky [1997] 11. o.)

Absztrakt

Hegedüs Loránt (1872–1943) gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter, szépíró és publicista, akinek szociológiai és történeti munkái is jelentősek. S jóllehet azon kevesek egyike, aki a két háború közötti politikai, gazdasági és kulturális elitnek is kiemelkedő alakja volt, életútjáról eddig nem készült teljes körű feldolgozás. Ezt a hiányt igyekszik pótolni az a biográfia, melynek egyik alfejezete a következő tanulmány. Ez az írás Hegedüs családi-rokoni kapcsolatait mutatja be, *Iff. Zsindely Sándornak* (1932–2008), Hegedüs Loránt unokájának a visszaemlékezései alapján. Tanulmányomban abból a premisszából indulok ki, hogy az egyén életútját jelentősen meghatározza társas környezete, így a családja is. Célom ezért az, hogy megállapítsam, *kik* tartoztak Hegedüs családi hálózatahoz, s ismertessem a köztük lévő kapcsolatokat. A tanulmány különlegessége, egyben időszerűsége az, hogy olyan, a szakma számára eddig ismeretlen primer forrást dolgoz fel, amelynek szerzőjét és írásait Bekker Zsuzsa jól ismerte.

Loránt Hegedüs (1872–1943) was an economic policy maker, minister of finance, belletrist and publicist whose works on sociology and history are also of significance. Although he was one of the few outstanding figures of the political, economic and cultural elite in the interwar period, his life has not been dealt with in a full and detailed manner so far. The biography one chapter of which is this study article aims to make up for this lack. This article describes the family relations of Hegedüs based on the memoirs of *Sándor Zsindely, Junior* (1932–2008), who was the grandson of Loránt Hegedüs. My starting point is the premise that the life of an individual is notably determined by his social environment thus also by his family. Consequently, my aim is to establish *who* belonged to his family network and to describe the relationships among them. I process a primary source which has been unknown for the profession so far but whose writer and contents was well-known for Zsuzsa Bekker; it makes this article special and topical.

*Ezúton köszönöm Lazáry (Zsindely) Zsuzsannának, hogy rendelkezésemre bocsátotta bátyja, Zsindely Sándor visszaemlékezését; Hild Mártának, hogy segített feltárni Bekker Zsuzsa és Zsindely Sándor szakmai kapcsolatának eredetét, Agora Zsuzsannának, Bálint Ágnesnek a szakmai inspirációkat és Harsányi Ivánnak a hasznos tanácsokat.

Bevezető

Miért írnak és mesélnek az emberek az életükről? A pszichológusok szerint azért, hogy értelmet adjanak mindannak, ami velük történt, voltaképp magának az életnek. Hiszen, mint mondják, az élet nem valami eleve adott dolog (Bruner [1987] 13. o. Id. László [1987] 4. o.).

¹ PTE BTK Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék (email: virag.rab@gmail.com)

² A tanulmány megírását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

³ Alexander Pope (1688–1744) az angol szellemi élet, a klasszicista költészet és irodalomelmélet kiemelkedő alakja.

Hozzátehetjük, a múlt sem az. Legalábbis ez derül ki azokból a visszaemlékezésekből, amelyek elbeszélnek Hegedüs Loránt⁴ családjának történetét. Mivel e történetek minden esetben szubjektívek, olvasatuk csak egy-egy reprezentációja a család múltjának.

A következő tanulmány Hegedüs Loránt készülő biográfiájának egy alfejezete, mely – több másikkal együtt – Hegedüs családi-rokoni kapcsolatait *egy utód* visszaemlékezései alapján mutatja be. Ez a leszármazott, jelen esetben ifj. Zsindely Sándor (1932–2008), Hegedüs Loránt unokája, vagyis Hegedüs három leánya⁵ közül a legfiatalabbnak, Máriának a fia. Zsindely Sándor, édesanyja révén még egy, a közgazdasági elméletek története szempontjából fontos családtaggal büszkélkedhetett; anyai nagybátyja ugyanis Navratil Ákos⁶ volt.

Tanulmányomban abból a premisszából indulok ki, hogy az egyén életútját jelentősen meghatározza a társas környezete, így a családja is. Így célom az, hogy megállapítsam, kik tartoztak Hegedüs családi hálózatához, s – amennyire a források engedik – leírom a köztük lévő kapcsolatokat. Miután az események történeté formálása során az emlékezők perspektívája minden esetben megjelenik, ezért az egyes elbeszélők ugyanazt a családot különféleképpen konstruálják meg. Ez valamelyest ellensúlyozható azzal, ha a kútfők, vagyis a személyes emlékezetek vizsgálata során válaszolunk a következő kérdésekre: hogyan helyezték el a szerzők önmagukat térben és időben a tárgyalt eseményhez, a család egyes tagjaihoz, s különösen Hegedüs Loránthoz viszonyítva. Ki mit mikor és milyen céllal írt illetve mondott, s milyen volt a viszonya közvetlen és szélesebb környezetéhez. Végül, mennyire volt a szerző része(se) annak, amiről írt, közvetlenül vagy közvetve tapasztalta-e az eseményeket. A tanulmány különlegessége, hogy olyan, a szakma számára eddig ismeretlen primer forrást dolgoz fel, amelyet Bekker Zsuzsa valószínűleg ismert.⁷

⁴ Hegedüs Loránt (1872–1943) közgazda, politikus, szépíró és publicista, az MTA tagja. Apja, Hegedüs Sándor politikus, gazdasági szakember, publicista volt. Budapesten jogot, Berlinben Adolph Wagnertől pénzügytant, Londonban Herbert Spencertől szociológiát tanult. 1898-tól 1905-ig szabadelvű programmal a pápai kerület országgyűlési képviselője. Rövid ideig részt vett a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság munkájában. Egy évtizeden át (1900–1909) szerkesztette a Közgazdasági Szemlét Mandelló Gyulával közösen. 1910-től munkapárti képviselő. 1905-től a Gyáripárosok Országos Szövetségének (GYOSZ) igazgatója, 1912-től alelnöke. 1913-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója. 1919 őszén vezető szerepet játszott a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) megszervezésében. 1920. december 16-tól 1921. szeptember 27-ig pénzügyminiszter a Teleki-, majd a Bethlen-kormányban. Kísérletet tett a pénzügyi helyzet belső stabilizálására, de törekvése megbukott. 1925-ben a TÉBE elnöke lett. Mint a Pesti Hírlap főmunkatársa publicisztikai, emellett közgazdasági és szépirodalmi tevékenységet is kifejtett. 1920-ban a Kisfaludy Társaság tagjává választották. Érdemes megjegyezni, hogy Bekker Zsuzsa Hegedüs Loránt néhány írását is beválogatta az általa szerkesztett Magyar közgazdasági gondolkodás című kötetbe, s egy arcél is megjelent róla ugyanitt Hetényi István tollából. Egyéb felhasznált források: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (2016.03.11.), Fabinyi Tihamér [1943]: Hegedüs Loránt. Közgazdasági Szemle, 86. kötet, 1–2. sz. 1–6. o.

⁵ Hegedüs Lorántnak (1872–1943) és Navratil Margitnak (1876–1942) három leánya közül a legidősebb Jolán (1899–1949), a középső Margit (1902–1942), a legfiatalabb Mária (1907–1991) volt.

⁶ Navratil Ákos (1875–1952) jogász, elméleti közgazda, egyetemi tanár, az MTA tagja. Apja Navratil Imre orvosprofesszor. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. Az utóbbi esetben Hegedüs Loránttal tanult Adolph Wagnertől Németországban 1890/91-ben. Kezdetben, Hegedüs Loránthoz hasonlóan társadalom- és szociálpolitikai kérdésekkel is foglalkozott. 1902-ben magántanári képesítést nyert. 1904-től a kassai jogakadémián a közgazdaságtan, a pénzügytan és a magyar pénzügyi jog tanára. 1905-től 1918-ig a kolozsvári egyetemen tanít. Ezt követően 1918–48-ban a budapesti egyetemen a közgazdaságtan és pénzügytan tanára. Részletesebben lásd Hild Márta [2007]: Bevezető Navratil Ákos válogatott tanulmányaiba. In: Navratil Ákos: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban. Aula Kiadó, Budapest. VII–XLVII.

⁷ A tanulmány alapjául szolgáló forrás egy nagyjából 600 oldalas családi krónika része. Ebben a terjedelmes írásban Zsindely Sándor anyai nagyanyja felmenőiről, vagyis a Navratilokról is megemlékezik. Ez utóbbihoz a szerző elsősorban Navratil Ákos 1949–1951 között írt visszaemlékezéseit használta fel. (Emlékezések, 1817–1951. Gépirat, Budapest, 1951. 903). Ezt a gépiratot Zsindely Sándor nemcsak felfedezte, hanem azok egy részét – a Navratil Ákos tudományos munkásságához szorosan kapcsolódó 422 oldal terjedelmű *Könyv* című részt – a kutatók (Bekker Zsuzsa és Hild Márta) számára elektronikus formában is elérhetővé tette. Valószínű, hogy Zsindely Sándor Navratil emlékezéseinek ehhez a részéhez is gyűjtött szakirodalmat; s így bukkant rá Hild

A szerzőről és a forrásról

Zsindely Sándor a családi emlékezet megőrzése szempontjából különösen fontos személy. Élete utolsó évtizedében ugyanis a családtagok és rokonok által írt dokumentumokat szinte hiánytalanul összegyűjtötte, s azokból családi krónikát készített. A források közül csak édesanyja, Verba volant scripta manent című visszaemlékezését közölte eredetiben. A többi, így Navratil Ákos 900 oldalas emlékezéseit, és édesapja testvérének, Zsindely Ferencnek⁸ (Hegedüs Mária férjének a testvére) 1900 oldalas naplóját és az abban található – a család története szempontjából relevánsnak ítélt – információkat ő maga formálta történetté. A fentiekből is következik, hogy Zsindely Sándor írásának időhatára „visszafelé” jóval túlnyúlik saját életének határán. Így mindazt, amire ő maga nem emlékezhetett – vagy azért, mert túl fiatal volt, vagy azért mert még születése előtt történt az eset, – kizárólag mások emlékein keresztül ismert.

Zsindely Sándort minden érdekelte, ami a családjával történt. Honnan jöttek és merre tartottak. Belső életük legalább annyira foglalkoztatta, mint az, hogy milyen szellemi örökséget hagytak hátra. Körülbelül hatszáz oldalas írásában egy külön rész (63 oldal) szól Hegedüs Lorántról. Ez a családtörténeti munkába nem teljesen integrált, önmagában is koherens élettörténet. A terjedelmi korlátokra tekintettel most csak ezt a jól körülhatárolható írást elemzem. A munka önállóságát s a krónika többi részétől való elkülönülését jelzi a címlap, melyen a *Hegedüs Loránt élete és munkássága* főcím, a *Születésének százharmincötödik évfordulójára* alcím és a 2007-es évszám szerepel.⁹ Ennek előszavában a családi krónika megírását motiváló tényezőkről is szól a szerző. „Mikor ráeszméltem arra, hogy éveim száma több lett, mint amennyi nagyapámnak jutott osztályrészül, és a családomon belül én vagyok a legöregebb, és én még emlékszem [kiemelés tőle R.V.], úgy ahogy, dolgokra, elhatároztam, hogy írok egy családi krónikát.” (Zsindely [2007] 6. o.) A továbbiakból az is kiderül, a tanulmányt testvére, Lazáry (Zsindely) Zsuzsanna 70. születésnapjára adta ajándékba.

Valószínű, hogy ezt az írást nem kizárólag a családi emlékezetnek szánta. Hegedüs Loránt ugyanis a két világháború közötti magyar politika, gazdaság és kultúra egyik meghatározó alakjaként jóval szélesebb kör érdeklődésére tart(ott) számot. Ennek a körülménynek a felismerése a szerző egy fontos gyermekkori élményéhez kapcsolódik. Hegedüs halálának évében (1943) Zsindely Sándor még csak első gimnazista volt a Budapesti

Márta Navratil-kutatásaira is. Egy telefonbeszélgetést követően – 2005 folyamán személyes találkozási is sor került a Közgazdasági Elméletek Története Tanszéken, melyen Hild Márta mellett a Navratil-kutatásokban szintén érdekelt Bekker Zsuzsa is részt vett. Így indult az a kapcsolat, melynek fontos mérföldköve volt 2007. december 10-én a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat akkori legújabb kötetének (Navratil Ákos: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban) bemutatója. Ezen a rendezvényen Zsindely Sándor volt a díszvendég, aki szívhez szóló előadást tartott, majd a Közgazdasági Elméletek Története Tanszéknek ajándékozta Navratil Ákos műveinek azokat a példányait, melyeket maga a szerző forgatott. Öt hónappal később, 2008 májusában Zsindely Sándor meghalt, így már nem érthette meg azt, amikor Bekker Zsuzsa kezdeményezésére a Közgazdasági Elméletek Története Tanszék 2008 őszén emléktáblát helyezett el anyai nagybátyja szülőházának falán (V. kerület, Dorottya utca 1.).

⁸ Zsindely Ferenc (1891–1963) jogász, író, miniszter. 1918-ban főispáni titkár és Komárom vármegye tiszteletbeli főjegyzője. 1921-től pénzügyminiszteri titkár, 1934-től kincstári főtanácsos, 1938-ban vallás- és közoktatásügyi miniszteri államtitkár volt. 1939-ben miniszterelnökségi államtitkár lett. 1931-től 1944-ig Komárom város kormánypárti országgyűlési képviselője és Komárom vármegye törvényhatósági bizottsági tagja. 1943. március 29-től 1944. március 22-ig kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter volt a Kállay-kormányban. 1945 után kertészetben dolgozott. Közgazdasági műveket írt és szépirodalommal is foglalkozott.

⁹ Zsindely Sándor fontosnak tartotta megjegyezni, hogy unokáit is bevonta a munkába. Zsellér Tünde a képek elrendezését végezte, míg testvére, Piroksa értékes tanácsokkal látta el.

Református Gimnáziumban, ott, ahol nagyapja is tanult annakidején. A karácsonyi szünet utáni első órán osztályfőnöke és hittantanára, Draskóczy István¹⁰ arra kérte a fiút, hogy röviden foglalja össze mindazt, amit – újév napján elhunyt – nagyapja élete folyamán tett. A gyermek Sándort váratlanul érte a kérdés, és nem tudott rá mit felelni, végül sírva fakadt.

A szerző evvel a 65 évvel korábban történt históriával indítja tanulmányát. Az idézett élmény két okból is lényeges lehetett a szerző számára. Egyrészt azért, mert Zsindely Sándor ekkor szembesült először azzal, hogy nagyapja mások szemében elismert politikus, pénzügyminiszter, publicista és szépiro volt. Másrészt, a gyermekként megélt kudarc ösztönözte komolyabb családtörténeti kutatásra. Ahogy írja is „Ez az életrajz csak részben az emlékezet terméke, és a bizonytalan adatokat független források alapján igyekeztem ellenőrizni.” (Zsindely [2007] 6. o.) Így annak ellenére, hogy az unokát és a nagyapát két emberöltőnyi távolság választotta el egymástól, – és Zsindely Sándor aránylag kevés közvetlen tapasztalattal rendelkezett Hegedüs Lorántról, – a róla szerzett közvetett tudása számottevő volt.

Az említett tekintélyes korkülönbség és az együtt töltött idő rövidege dacára is nagyon közeli és szoros volt a kapcsolatuk. Erre utal, hogy Hegedüs Loránt verset írt a még bölcsőben ringatott Zsuzsa unokájához, míg Sándornak „meséskönyvet” jegyzett. A „Túl az Óperencián. Mesekönyv a kis unokámnak” című munka nem klasszikus meséskönyv, hanem az elmúlás gondolatával foglalkozó nagyapa fejtegetései az élet értelméről; egyfajta útravaló a nagybetűs életbe. Maga a tény, hogy az említett írások megszülettek, Hegedüs Loránt gyermekközpontú gondolkodásáról, és e gondolatok gyakorlati alkalmazásáról tanúskodik.¹¹

Zsindely Sándor élete végén, az utódok okulására vetette papírra emlékezéseit; feltehetően azzal a szándékkal, hogy az a családi, illetve a kollektív emlékezet részévé váljon. 63 oldalas írását tanulmánynak szánta, probléma-érzékeny, elemző szakmunkának, melyet előszó vezet be, és tekintélyes jegyzetapparátus kíséri. A számos rokon emlékezetét megörökítő nagyszabású családtörténeten belül ez az önálló írás tartalmazza a legtöbb hivatkozást, összesen 128-at. Egy részük magyarázó lábjegyzet, a többi szakirodalmi hivatkozás. A szöveg 42 oldala, vagyis majdnem 70%-a egyes szám harmadik személyben íródott. A szerző igyekezett távolságot tartani az általa tárgyalt eseményekkel és személyekkel. Általában az egyes családtagokhoz fűződő kapcsolataira is egészen finoman, többnyire az olvasó eligazodását segítő céllal utalt: „Egyedül a legkisebb lány, Mária, *aki később az Édesanyám lett* [kiemelés tőlem, R.V.] volt akkoriban kiegyensúlyozottnak mondható.” A személyes kapcsolatok taglalása során azonban, az elbeszélő és családtagjai közötti távolság esetenként teljesen megszűnik, s a szerző a nagymamájáról, a testvéréről és nagyapjáról mesél.

A tanulmány hat oldala (50–55. oldal) jelentősen eltér a többitől. Itt a szerző, mint unoka szólítja meg már halott nagyapját. A két részt Zsindely Sándor csillaggal választotta el egymástól, ezzel is jelezve a stílusváltást. A csillag előtti, vagyis a harmadik személyben jegyzett rész utolsó bekezdése Hegedüs Lorántnak a háborúval kapcsolatos gondolatait idézi. Ezek szerint az első világháború szörnyűségeit megtapasztaló nagyapa teljes kétségbeeséssel tekintett a jövőbe. Lelkiállapotát az elbeszélő seregnyi olyan Hegedüs idézettel tette szemléletessé, melyek a jövőt sötéten fürkésző „Lesz-e” szócskával kezdődnek.¹² Majd a csillagot követő részben, a harmadik személyt hirtelen felváltja az egyes szám első személy.

¹⁰ Draskóczy István (1906–1987) református lelkész, vallástanár. 17 éven át, 1934–52 között volt a Budapesti Református Gimnázium vallástanára.

¹¹ Mindez nagyon hasonló ahhoz, amit kortársa, Nógrádi László pszichológus gyermekpszichológiai munkássága képvisel, nevezetesen a reformpedagógiai elképzelések gyakorlati alkalmazását. Ezúton köszönöm Pachner Orsolyának, hogy felhívta a figyelmem Nógrádi munkásságára.

¹² Bár a hivatkozás forrását ez alkalommal nem jelzi a szerző, a szöveg egyes részeitől kikövetkeztethető, hogy az az első világháború idején íródott.

Az unoka veszi át a szót, elmesélve nagypapájának, mi történt vele s körülötte életének utolsó, szanatóriumban töltött öt hónapjában. Leírja Hegedüs Loránt feleségének és kedvenc lányának tragédiáját is, mindent úgy, ahogy azt ő, mint gyermek megélte. Szinte látja maga előtt az olvasó, amint az életrajzíró leteszi a lantot, és az unoka veszi azt fel.

A következő 5 oldalon (56–60.) Zsindely Sándor visszatér az eredetileg alkalmazott harmadik személy használatára és bemutatja a Hegedüs Lorántról halála után megjelent különböző írásokat. Majd az utolsó 2 és fél oldalon (61–63.) arra a kérdésre próbál választ adni, amelyet 1943-ban osztályfőnöke tett fel neki: „Ki volt tehát Hegedüs Loránt?” Ez alkalommal viszont a kérdés megfogalmazója és megválaszolója is ő maga. A válasz – hosszas kutatásainak dacára is csak – ugyanaz maradt, mint ami 65 éve volt: „Nekünk, az unokáinak, elsősorban a nagyapa” (Zsindely [2007] 61. o.). Az itt induló záró oldalakon a szerző felidézi valamennyi, nagypapjával kapcsolatos emlékét.

Zsindely Sándor írása valójában tanulmány, de nem a szó hagyományos értelmében. Leghitelesebb részei ugyanis nem a sűrűn lábjegyzetelt „hivatalosak”, hanem a Hegedüs Lorántról, mint emberről szólók, mégpedig az unoka nézőpontjából. Egyben ezek a legérdekesebb részei is a munkának.

Hegedüs Loránt családi kapcsolatainak reprezentációja Zsindely Sándor munkájában

Származás, gyermek- és ifjúkor

Az életrajz a szokványos módon, a család származásával indul (Zsindely [2007] 7. o.): „A Hegedüs család Magyarországról, a Székelyföldről származik. Magyarországon (mai nevén: Jacodu) Erdélyben, Udvarhely megyében ma is meglévő kis székely falu, mely Oláhzsákokkal határos.” Alig egy mondatnál később azonban rögtön találunk két, a közelmúltra és a leszármazottakra vonatkozó hivatkozást. „Néhány évvel ezelőtt, fiam [Zsindely Zsolt] ...” és „unokanővérem [Töry Edith]... férjével [Anton Kohler] együtt járt ott.”¹³ Az írás során nem ez az egyetlen olyan utalás, melyben kifejezésre jut a Zsindely Sándor munkáját előre hajtó gondolat: emlékezni kell.

A szerző ez esetben nem ismerteti a 18. század végéig visszavezethető családfát (megteszi ezt nagy családtörténeti munkájában), hanem tömören és tényszerűen közli: „Hegedüs Loránt, Hegedüs Sándor és Jókay Jolán legidősebb fiaként Budapesten 1872. június 28-án született, és keresztapja, Jókai Mór egyik regénye, a *Mire megvénülünk* főhőse után kapta a Loránt nevet. Szüleinek még három gyermeke született, Sándor (1875–1952), és egy ikerpár: Rózsi (1881–1949) és Károly (1881).” A Hegedüs–Jókay rokonság eredetével kapcsolatban Zsindely Sándor hangsúlyozza, hogy Jókai Mór tehetsége, szorgalma és kivételes képességei miatt figyelt fel, dédapjára. Az ifjú Hegedüs Sándor ugyanis a neves író által szerkesztett *Hon* című lapnál dolgozott, mint segédszerkesztő. Az ő ismeretségüknek köszönhető, hogy Hegedüs Loránt édesapja és édesanyja, Jókay Jolán megismerhették egymást. Jókai Mór egy évtizeddel idősebb bátyjának, Jókay Károlynak a leánya ugyanis 9 éves korától nagybátyja családjánál nevelkedett.

Hegedüs Loránt és a Jókayak viszonyáról, azon belül is Hegedüsnek a keresztapához fűződő kapcsolatáról is ír a szerző. Megállapítja például, hogy ugyan Pesten nőtt fel (előbb az Egyetem tér közelében, később a Hunyadi tér 12. szám¹⁴ alatt), mégis meglehetősen sokat volt

¹³ Töry Edith és Anton Kohler az Amerikai Egyesült Államokból látogattak Erdélybe 2004-ben. Útjukról készített angol nyelvű beszámolójával kapcsolatban a szerző annyit jegyzett meg, hogy az nagyon szép, ám a Hegedüs családdal kapcsolatos rész sajnos „teljes egészében hibás.” Zsindely 2007. 7.

¹⁴ Ebben az épületben, mely Hegedüs Sándor tulajdonában volt, több rokon is lakott. Közülük Zsindely Sándor csak Hegedüs Loránt nagybátyját, Hegedüs Istvánt (1848 –1925) említi, aki irodalomtörténész, és 1890–1919

együtt keresztszüleivel, Jókai Mórral és Laborfalvi Rózával a budai Svábhegyen. Erre vonatkozó információit Váli Mari¹⁵ (Jókai Mór unokahúga) naplójából, Hegedüs Loránt saját írásaiból és a nagyapjával készült interjúkból szerezte. Egy ilyen interjú¹⁶ alapján Zsindely Sándor arra is fényt derített, hogy mikor Hegedüs harmadik elemis korában kanyarós lett, szülei Jókaiékhoz küldték, nehogy testvérei is elkapják a ragályos betegséget. Ott aztán „lapot szerkesztett, melynek minden betűjét maga írta a vezércikktől a rejtvényekig.” Számunkra ez most nem Hegedüs karrierje szempontjából érdekes, hanem a Lorántot gyermekkorában övező családi környezet miatt. A Svábhegyen ugyanis olyan szeretetteljes és támogató légkör vette körül, melyben tehetségét szabadon kibontakoztatva „alkothatott”.

Hegedüs Loránt gyermekévei alatt nemcsak a keresztszüleinél érezte jól magát, de legszűkebb családjának körében is. Erre utal a versike, melyet apja névnapjára, ugyancsak hétéves korában írt. A négy versszakos „költeményben” – amely nagyon emlékeztet a korszakban népszerű üdvözlések szövegeihez – apját közvetlenül, tegezve szólítja meg, s megköszöni neki, hogy oly nagyon szereti. Majd kedveskedve, sok örömet és boldogságot kíván Hegedüs Sándornak.¹⁷

Zsindely Sándor megemlékezett arról a svábhegyi Tündér utcában fekvő kertről is, melyet Hegedüs Sándor, Loránt hároméves korában vásárolt. A Jókai Mórék Orbán hegyi szőlőjéhez közel eső telekhez Lorántot számtalan gyermekkori élmény kötötte, melyek közül néhányat a családi emlékezet is megőrzött. A szomszéd Siklóssy gyerekekkel kapcsolatos anekdoták közül még az unoka, Zsindely Sándor is megörökített néhányat. Ezeknek az emlékeknek a megőrzését elősegítette, hogy a szóban forgó telket – az azzal kapcsolatos családi történetekkel együtt – az édesanyja, Hegedüs Mária, Zsindely Sándor édesanyja örökölte.

Hegedüs kisgyermekkorára, egészen pontosan az elemi iskola éveire vezette vissza a szerző a nagyapja és Fellner Frigyes között szövődött barátságot is. Kapcsolatuk meghatározó szakaszát 1882–1890 közé tette, amikor együtt tanultak a Budapesti Református Gimnáziumban. Ezt a gyermekkori barátságot Hegedüs Loránt egész életében meg tudta őrizni.

Hegedüs Loránt apjához fűződő szoros kapcsolata ifjú korában is fennmaradt. Erre utalnak azok a levelek (Zsindely [2007] 13–14. o.), melyeket Loránt berlini tanulmányainak idején (1890/91 folyamán) váltott apjával. Egy évet tartózkodott Németországban, majd Londonban tanult szociológiát Herbert Spencertől. Angliában Hegedüs egy bevándorolt olasz családnál lakott, akiket szülei pesti fűszeresük révén ismertek meg. „Ennél a családnál, Giuseppiéknél lakott, akiknek egy vele egyidős fiúk is volt. Ebből az ismeretségből életre szóló barátság lett: minden alkalommal, amikor később „Hegy” (így becézték nagyapámat) Angliában járt, náluk lakott, régi, diákkori szobájában. Ha ebből a szobából kivittek egy bútort, azt megírták neki Pestre.”

Az ifjú Hegedüs életének következő, a családi kapcsolatok szempontjából lényeges állomása, a Navratil Margittal, Szalóki Navratil Imre orvosprofesszor lányával 1898-ban

között a budapesti egyetemen a klasszika-filológia professzora volt. Ennek a háznak az árából vásárolta Hegedüs Loránt a Gellérthegyi épületet 1926. október végén.

¹⁵ Váli Mari, Peti Józsefné (1840–1915) emlékiratíró. Jókai Mór unokahúga, aki férje és gyermeke korai halála után Jókai Mórékhoz költözött. Visszaemlékezéseiben a család tagjairól és azoknak egymáshoz való kapcsolatáról sokat írt. Nyolckötetnyi emlékezésében megörökítette a Hegedüs Loránt születésével kapcsolatos emlékeit is.

¹⁶ Gáspár Antal interjúja 1934. december 20-án. Készült a *Starok startja* című könyvhöz.

¹⁷ „Kedves Atyám!/Itt van tehát, feljött újra /Drága kedves névnapod/Adja az ég, hogy még sokszor/Érhesd el e szép napot./Elhess vigan itt körügkben/Eel nem muld kedv között./S örködhessél szíves gonddal/Drága tieid fölött./Minden nap és minden óra/Örömet hozzon neked. Légy boldog a jövőben is/Bú ne bántsa szivedet!//Mindazi, mi jót tettél velem,/Szívből köszönöm ma meg. Kérve kérlek szeresd mindig/Úgy mint eddig gyermeked [kiemelés tőlem R.V.].”

kötött házassága volt. Ugyanekkor indult politikai karrierje is; 26 évesen az országgyűlés legfiatalabb képviselője lett. A fiatalok a Navratil család bérházába, a Váczi utca 40-be (akkor Lipót utca) költöztek.¹⁸ Három gyermekük született: Jolán (1899–1949), Margit (1902–1942) és Mária (1907–1991).

Az első krízis. A tanácsköztársaság évei

Arról, hogy mi történt a családdal az első világháborút közvetlenül megelőzően, vagy a háború évei alatt, – ebben a tanulmányában – nem ír a szerző. Csupán annyit említ, hogy nagyapja a háború kitörésekor 42 éves volt, így nem kellett bevonulnia.¹⁹ A világháború – Hegedüsre és a család más tagjaira gyakorolt – pszichés következményeiről is csak később, az 1920-as években keletkezett irodalmi vonatkozású művei kapcsán ejt szót. Ezek az élmények azonban vélhetően hatottak a család érzékenyebb idegrendszerű tagjainak életére.

A családi kapcsolatok históriájának egyik legfontosabb eleme a Hegedüs Loránt 1919-es fogságát elbeszélő történet. Ezt Zsindely Sándor még édesanyjától hallotta, aki az események idején 12 éves volt. A történet szerint nagyapját a kommunisták négy hétig tartották fogva a gyűjtőfogházban.²⁰ Mielőtt azonban elfogására sor került volna „Egy úr csengetett be a Váczi utcai lakásukba. Akkor tizenkét éves leánya, a későbbi édesanyám nyitott neki ajtót. Gyorsan elmondta az üzenetet, azután rögtön el is tűnt. De nagyapa nem hallgatott rá. Hajnalban jöttek érte. Betuszkolták egy sötét rabomobilba, melynek belsejéből egy ijedt hang szólította meg: – Fellner Frigyes vagyok! – Mire nagyapám: – Na, Frici, te is szépen vigyázol a családomra!”²¹ E történet minden apró részletének felelevenítése arra utal, hogy a szerző fontosnak tartotta megőrizni a családi emlékezetben. A másik lényeges körülmény, hogy az elbeszélés Fellner nevének, és megghiúsult küldetésének említésével zárul, ami Fellnernek a család történetében játszott fontos szerepére utal. A gyermekkori barát nagyon közel állhatott Hegedüs Loránthoz, ha gyermekeit nem egy családtagjára, hanem gyermekkori barátjára bízta.

Zsindely Sándor egy másik történetet is megőrzött a tanácsköztársaság időszakából. Ebben részletesen beszámol (Zsindely [2007] 24. o.) Hegedüs Loránt második fogságáról, melynek során a parlament pincéjében, sanyarú körülmények között tartották fogva nagyapját. Ráadásul „az a hír járta, hogy ki fogják végezni a túszoikat.” Az unoka ebből az időszakból egy Hegedüs által írt, lányának, egy Veszprém megyei postahivatalba címzett képeslapot is közöl, valószínűleg Lőrintére, ahol Jókay Etelka²² élt. „Kedves Lolám! Húsvét vasárnapja óta a túloldali szállodában lakom, gyönyörű társaságban. Wekerle, Rákosi Jenő, a kis József főherceg, Teleszky, sőt Frici [Fellner Frigyes] is itt volt...” Ez a fogság ugyan rövidebb ideig tartott, mint az első, de kevésbé volt „kedélyes”. Hegedüs Mária visszaemlékezéseiből tudható, hogy a középső lány, Margit ez alkalommal is apja nyomára akadt. Talán ezt követően menekülhettek a rokonokhoz Lőrintére, ahová Hegedüs Loránt a lapot címezte. Fogságának viszontagságait később Hegedüs is Lőrintén, Jókay Etelkáéknál pihente ki.²³

¹⁸ Később Hegedüs Máriaék, vagyis a szerző szülei is itt éltek.

¹⁹ Úgy tudja, hogy békében sem volt katona, amit a hosszúra nyúlt tanulmányaival magyaráz.

²⁰ Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy 1913-tól kezdve a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója volt. A Forradalmi Kormányzótanács ugyanis igyekezett bebiztosítani a hatalmát (és megakadályozni az ellenforradalmat) több száz vagyonos és politikailag „nem megbízható” tüsszal.

²¹ Károlyi Mihály kormánya alatt (1918. november 1–1919. január 11.) már felmerült, hogy elfogják, mivel a GYOSZ alelnökeként nem volt hajlandó felesküdni a Magyar Nemzeti Tanácsra. Ekkor kérte meg Fellner Frigyes, hogy amennyiben ez bekövetkezne, vigyázzon a családjára. Zsindely Sándor úgy tudja, hogy „Frici bácsi ezt meg is ígérte neki.” Zsindely Sándor [2007]: Hegedüs Loránt élete és munkássága. Születésének százharmincötödik évfordulójára. Kézirat. 23.

²² Jókay Mór testvére, Ihász Lajos felesége.

²³ Egy másik történet Hegedüs Rózsika, Loránt húga talpraesettségről árulkodik. A tanácsköztársaság idején a bankok széfjében őrzött műtárgyakat a forradalmi kormányzótanács lefoglalta, majd azokból kiállítást rendezett

A második krízis. A betegség

Zsindely Sándor írásának központi témája Hegedüs Loránt betegsége, mely a családi kapcsolatok értelmezése szempontjából is lényeges kérdés. A szerző ugyan utalt arra (Zsindely Sándor [2007] 31. o.), hogy nagyapja „kora ifjúságától fogva ideges, fejfájós, a normálisnál érzékenyebb és fantáziadúsabb ember volt,” a betegség²⁴ tüneteinek megjelenését viszont Hegedüs pénzügyminiszteri bukásával és családi bajokkal magyarázza. A rendelkezésre álló források alapján valóban úgy tűnik, hogy a súlyos depresszió első alkalommal 1921 végén, Hegedüs pénzügyminiszteri kudarcát követően jelentkezett. Teljes gyógyulására nagyjából három év múlva, 1925 elején került csak sor.

Ami a betegség megjelenésének másik okát, a „családi bajokat” illeti, Zsindely Sándor leírja, hogy anyai nagymamája (Navratil Margit, Hegedüs Loránt felesége) depresszióban szenvedett, s több mint valószínű, hogy búskomorsága Hegedüs Loránt kedélyállapotára is hatással volt. „Nagymama már fiatal korától fogva hajlamos volt búskomorságra és egyre jobban eluralkodott rajta a Széherek ismert családi betegsége.”²⁵

Lolánál, vagyis Jolánnál (Hegedüs Loránt és Navratil Margit legidősebb lánya) a szülés után a skizofrénia jelei mutatkoztak. Margitnál – szintén felnőttkorában – elsősorban sikertelen magánélete következtében (nem tudott férjhez menni) jelentkezett, depresszió. Ezek a körülmények Hegedüs betegségének nem az okai, mint inkább a betegség tüneteinek megjelenéséhez és súlyosbodásához hozzájáruló tényezők voltak. Ekkor, és mindezek következtében vált Mária, Zsindely Sándor édesanyja a családi egyensúly újbóli megteremtése szempontjából egyre fontosabbá. 1920 legelején azonban még nem ez volt a helyzet.

Zsindely Sándor munkájában, Hegedüs betegségével és berlini gyógykezelésével kapcsolatban rajzolódni ki a leglátványosabban a családi kapcsolatok, azon belül is az egyes családtagok Hegedüs Loránthoz fűződő viszonya. A szerző, akinek ezekről az időkről saját tapasztalatai nem lehettek, ez alkalommal is más családtagok elbeszéléseire támaszkodva konstruálja meg a történetet. Forrásaira azonban ez esetben nem hivatkozik, kivéve Hegedüsnek azt a munkáját (Hegedüs [1929]), melyben maga vallott szanatóriumi „élményeiről”. Ennek alapján az unoka megállapítja (Zsindely [2007] 33. o.), hogy „ez a szanatórium nem volt valami szerencsés választás... Nagyapa állapota itt nemhogy javult volna, de inkább csak romlott.”

A középső lány, Margit, aki ekkor már 20 éves, 1922 karácsonyán meglátogatta apját Berlinben, majd szembesülve a beteg mostoha körülményeivel, egy évvel később haza is vitte Budapestre. Mindeközben a testvérek Hegedüs Loránthoz fűződő viszonyáról Zsindely Sándor a következőket írja (Zsindely [2007] 33. o.): „... nem hiszem, hogy nagyot tévedek, ha azt írom, hogy titokban abban reménykedtek [Rózsika és Sándor], hogy Charlottenburgból nem kerül haza élve [Loránt].” Az unoka szerint ugyanis nyomasztotta őket a beteg jelenléte. Emellett, különösen Rózsika, szívesen örökölte volna a vagyont is. A további gondolatmenet

a „kizsákmányolók” vagyonának szemléltetésére. Rózsika miután a kiállított tárgyak között felfedezte a család egyik legszebb ékszerét, egy óvatlan pillanatban visszavette azt.

²⁴ Hegedüs Loránt valószínűleg bipoláris zavarban, vagyis a hangulatszabályozás megváltozásával járó lelki betegségben szenvedett. A betegséget az emelkedett hangulatú, azaz mániás, és lehangolt, vagyis depressziós hangulati epizódok időszakos váltakozása jellemzi. A bipoláris zavart a hangulatszabályozásért felelős idegrendszeri központok működésváltozása okozza. Az érintettek általában érzékenyebbek, sérülékenyebbek a stresszt okozó eseményekre, a hangulati epizódok gyakran lépnek fel kedvezőtlen életeseményeket követően.

²⁵ Egyik anyai nagybátyja, Széher Zoltán elég fiatalon öngyilkos lett, amikor megtudta, hogy gyógyíthatatlan beteg. Később az ő szobájában lakott Navratil Margit, ami testvére Navratil Ákos szerint elősegíthette nála a depresszió kialakulását. Erről a neves közgazdász kiadatlan írásában az Emlékezések: 1817–1951-ben számol be. Idézi Zsindely Sándor [2007]: Hegedüs Loránt élete és munkássága. Születésének százharmincötödik évfordulójára. Kézirat. 32.

kissé eltúlzott lehet: „Azt gondolta [Rózsika], hogy nagyapám másik két lánya férjhez sem megy, Lola néninek meg beteg a fia, bizonyosan korán meghal, és akkor övé lesz a nagyapám vagyona is.” Ekkor Margit még csak 20, Mária pedig 15 éves volt, így a feltételezés, hogy férjhez sem mennek, elég valószínűtlen, bár teljesen mégsem zárható ki. Egy bizonyos, Zsindely Sándor neheztelt (még 2007-ben is) a családtagokra amiatt, hogy nem álltak nagyapja mellé a bajban. A fentiekkel egybevág a következő információ (Zsindely [2007] 34. o.), melynek forrását szintén nem ismerjük: „...a család kijelentette, hogy erről [Margit hazavigye apját Berlinből] szó sem lehet, a beteg Loránt maradjon csak ott, ahol van: ők erre az utazásra nem adnak egy vasat sem.” Erre Margit, – aki ekkor egyetemre járt, s önálló keresettel nem rendelkezett – „mint már annyiszor Jókayékhoz fordult segítségért. Leutazott hát Lőrintére, Etelka nénihez és nem csalódott. A szükséges pénzt megkapta, és senki óbégatásával nem törődve elutazott Berlinbe, hogy édesapját a szanatóriumból hazahozza.”

A Zsindely Sándor által festett képet valamelyest árnyalják azok az információk, amelyeket más összefüggésben ugyan, de maga a szerző közöl, közvetlenül, egy bekezdéssel a nagyapja betegségét tárgyaló rész előtt. A rövidke szakasz mely elbeszéli, hogy Hegedüs betegségének idején a család több tagja egymástól függetlenül is mélyponton volt, tulajdonképpen egy másik családi vonatkozásra is rávilágít (Zsindely [2007] 33. o.), nevezetesen Hegedüs Loránt édesanyja, Jókay Jolán és Váli Mari, Jókai Mór unokahúgának kapcsolatára. „Nagyapa anyja 1922-ben halt meg. Ezzel még Vály Mari átka is beteljesült, aki azt kívánta Jolán dédanyámnak, hogy akkor haljon meg, amikor a gyermekei a legszerencsétlenebbek: nagyapám... külföldön gyógyíttatta magát, Rózsika leányának válópere²⁶ zajlott, és Sándor sem volt egészséges, amikor az anyjuk meghalt.” Tehát abban az évben, amikor Hegedüs Loránt hazahozatalának kérdése először felmerült, mindkét testvér saját problémákkal küszködött, és ezért sem voltak családi ügyekben hadra foghatók. Rózsika különösen nehéz éveket élt ekkor; apját 1906-ban, anyját 1922 veszítette el, testvérei betegek voltak, így a válás okozta gondok közepette csupán 11 éves Alexandra²⁷ (Alexa) lányára támaszkodhatott.

Zsindely Sándor olyan történeteket (Zsindely [2007] 33. o.) is beleszórt írásába, melyek beteg nagyapja gyógyulását segítették. Ezek közül jó néhány az emberi jóindulathoz, figyelmességhez egyszóval a humanitás „gyógyító erejéhez” kapcsolódik. Ilyen eset volt, amikor a MÁV – Berlin-Budapest között – első osztályú fülkét bocsátott kedvezményesen Margit rendelkezésére. „Édesapja idegrendszer – mondta a Magyar Államvasutak egyik igazgatója –, ennek az országnak szolgálatában betegedett meg. A legkevesebb, amit tehetünk az, hogy mi is kivesszük a részünket abból, hogy hazajöhessen és minél előbb, teljesen helyreálljon az egészsége!”. Egy másik történet szerint, amikor a vonat megállt a magyar határon, Hegedüs kitekintett az ablakon s egy finánc felismerve benne régi főnökét, tisztelgett neki. „Mégis érdemes volt hazajönnöm! – gondolhatta nagyapa...” A szerző ezen feltevései összecsengenek az általa is idézett Herczeg Ferencről származó érveléssel is. A korszak népszerű írójától, városligeti sétája során egy rendőr megkérdezte, ki az az úr, akit kísér.

²⁶ Rózsika számára a válóper egy hosszú és nehéz időszak végét jelentette. Sokáig ugyanis nem akart elválni férjétől, Navratil Dezsőtől, aki még a fronton beleszeretett egy ápolónőbe. Végül mégsem maradt más megoldás. A válás a szélesebb értelemben vett családi kapcsolatokra is hatással volt. Rózsika nyomására – Hegedüs Loránt egész családja megszakították a kapcsolatot Navratil Dezsővel. Dezső később feleségül vette Ágoston Ilonát, akitől két gyermeke született. A család két ága csak Hegedüs Rózsika halálát követően talált újra egymásra. Rózsika és Dezső lánya (Navratil Alexa) illetve unokájuk (Tőry Magdolna) 1948 után vette fel Navratil Dezsővel és utódaival a kapcsolatot. Navratil Egonnal, Dezső egyik gyermekével Tőry Magdolna a mai napig levelezik. Érdekességképpen említem, hogy Bekker Zsuzsa egy ausztráliai útja során, egy kulturális rendezvényen véletlenül találkozott Navratil Egonnal, akinek ausztráliai illetőségéről Zsindely Sándornak köszönhetően már volt tudomása.

²⁷ Navratil Alexandra (1911–2005) Navratil Dezső és Hegedüs Rózsika egyetlen gyermeke. Zsindely Sándor jól ismerte őt és lányát, Tőry Magdolnát is, akinek az emlékezését szintén feldolgoztam.

Mikor megtudta, hogy Hegedüs, odalépett hozzá, megszorította a kezét és szerencsét kívánt a felépüléséhez. „Azt hiszem Hegedüs gyógyulása abban a pillanatban kezdődött...”

Mindemellett a szerző megemlékezett azokról a barátokról is, akik Hegedüs kedélyállapotát művészetükkel igyekeztek javítani. Ilyen volt Molnár Ferenc, aki anekdotákkal szórakoztatta, Hubay Jenő, aki hegedült, vagy Jászai Mari, aki szavalt neki. Herczeg Ferenc, Fellner Frigyes, Wertheimerék²⁸ és Zorkóczyék szintén sokat tettek felépüléséért. Mindazonáltal, Hegedüs gyógyulásában legnagyobb érdeme, Margaréta nővérnek volt, aki előbb a berlini szanatóriumban ápolta a beteget, majd elkísérte Budapestre, s egészen felépüléséig mellette maradt. „Ezt a nem túl szép asszonyt, akinek fényképe, később *a többi családtagéval együtt* Édesanyám szobájában függött, még én is ismerhettem. Minden valószínűség szerint, nagyapám *tőle kapta meg mindazt, amit nagymama szerencsétlen természete és beteg idegzete megtagadott tőle. A családban is szeretet vette körül*, különösen Édesanyám részéről. A családi kirándulásoknak is rendszeres szereplője volt, nemcsak belföldön, de külföldön is. ...Állítólag Sanyi bácsi feleségül akarta venni, de Schwester őt túl bolondnak találta és kikosarazta. [kiemelések tőlem R.V.]” (Zsindely [2007], 36. o.). Margaréta nővér tehát egy időben egyik legfontosabb „önkéntes” tagja volt a családnak.

A nagyapa és az unoka szeretetkapcsolata

A szerző külön kitért arra a meséskönyvre, melyet neki dedikált Hegedüs. Címe: *Túl az Óperencián. Mesekönyv a kis unokámnak* (Hegedüs [1935]). Zsindely Sándor úgy gondolta, hogy a könyv, mély, filozofikus mondanivalója miatt inkább a felnőtt unokának íródott. Valóban, ez az unokát megszólító²⁹ „mesekönyv” az elmúlásról szól. E mellett Hegedüs valamennyi írása közül ez az egyik legfilozofikusabb, mely sokat elárul az idős Hegedüs személyiségéről és világképéről is.

Fontos, hogy ebben a könyvben Hegedüs Loránt az unokát, mint *a számára legfontosabb személyt* szólítja meg, neki mondja el legbenső titkait. „Egyszer majd Nagyapa itt hagyja neked a maga meséskönyvét. Abba belepingált mindent, amit a szíve kopogtatott a fehér papírra. Ő aztán nem fog visszatérni hozzád, mert a Kísértettávon csónakázik s átkél az Óperencián. Ne várd vissza, mert fájna kis szívednek a csalódás. Nem marad itt belőle semmi. Nem lesz nevének híre, szívének sem marad hamva se, *csak egy marad Nálad: a dobbanása. Mert ez mindig a tiéd volt, kisfiam...* [kiemelések tőlem R.V.]” (Hegedüs [1935] 6. o.). Bár több idézetet is közölt Zsindely Sándor e könyvből, mégis ez jelenthette számára a legtöbbet. Erre utal, hogy az életrajz első személyben írt részében a szerző reflektál a nagyapa hozzá intézett szavaira: „1943. év első napján, délelőtt 11 órakor dobbant utolsót a szíved, miközben egy szerelő a rádiódat javította. Szívtrombózis végzett veled. Nem tudom öntudatodnál voltál-e előtte, de *bizonyos, hogy amint azt ígérted, ez az utolsó szívdobbanás neked szólt. Én így hiszem* [kiemelés tőlem R.V.]” (Zsindely [2007] 51. o.) Az unoka tehát nem hagyta viszonzatlanul a nagyapa érzelmeit.

Ez utóbbi következtetést támasztja alá az életrajz teljes első személyben írt része is. Ebben a részben szólítja meg a szerző halott nagyapját, s meséli el neki mindazt, ami abban a szűk félévben történt, amikor már nem érzékelhette, ami körülötte zajlik. Ez a része az életrajznak feltehetően a könyv egyik utolsó írására reflektál. Ennek címe: *Te látsz majd az én szemeimmel*. Hegedüs a következőket mondja ebben unokájának: „Te szemedből fogom

²⁸ Wertheimer Adolf (1868–1955) bankigazgató, műgyűjtő. 1895-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tőzsdeosztályának vezetője, majd a bank egyik ügyvezető igazgatója. Hegedüs Loránttal 1913–1920 között együtt dolgoztak a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (2016.04.11.)

²⁹ „Add ide a piciny kis kezéd. A borzas mackót, s a háromlábú nyuszt most itthagyjuk egy kicsit; ők csak maradjanak a sarokban... Mi most indulunk oda, ahol egyszer volt, hol nem volt egy messze út s annak a végén, éppen a végén, se innen, se túl, az Óperenciás tenger...” Hegedüs Loránt [1935]: *Túl az Óperencián. Mesekönyv a kis unokámnak*. Sylvester Részvénytársaság, Budapest. 3.

nézni az egész világot, mert lehunyom a magamét. A kopott, fáradt szerszám helyett friss, új készségeket kapok. Ha már én nézni nem fogok, Te látsz majd az én szemekkel s így meg nem halhatok.” (Zsindely [1935] 111. o.)

A fentieknek megfelelően kezd „meséjébe” az unoka, melynek most, csak a családi kapcsolatokra vonatkozó részeire térek ki. Megtudjuk, hogy 1942 nyarán Zsindely Sándor édesanyja, Mária Szovátára vitte édesapját pihenni, ahová a kis Zsuzsi, Zsindely Sándor húga is velük tartott, míg Sándort a szülei Jókékre bízták. Eközben id. Zsindely Sándor, vagyis a szerző édesapja, Navratil és Hegedüs Margit depressziójára próbált gyógyszert találni. Orvosként számos kollégájával konzultált, s kért tőlük tanácsot, de hiába. Nem sokkal később bekövetkezett a tragédia. Hegedüs felesége és középső lánya ciánkálit ittak s mindketten meghaltak. Erről azonban Hegedüs Loránt nem tudott, mert öccse, Sándor aznap nem engedte haza hivatálából, hanem egy svábhegyi szanatóriumba szállította.

A sok szomorúság közepette a szerző egy kedves kis történetet is felelevenít (Zsindely [2007] 51. o.), mely ugyancsak a nagyapához való kötődésére utal. „Egyik vasárnap meglátogatlak [a szanatóriumban a Svábhegyen]... egy unszimpatikus asszony a jelenlévő, korombeli fiatalság részére, társasjátékot szervezett... Abban az időben egy Rex nevű, ma azt mondanánk „félkarú rabló” volt divatban, melyet két oldalról kellett rángatni, miután az ember pénzürméket dobott bele. Ezzel aztán, akinek szerencséje volt, pénzt is nyerhetett. A nő engem is be akart szervezni. ...Nem! – mondtad. És mi ketten otthagytuk az asszonyt. Ekkor fogadtam meg, sohasem fogok semmiféle hazardjátékot pénzben játszani. Lottózni sem lottózom.”

Zsindely Sándor még sok mindent elmesélt a nagyapjának, amiről úgy gondolta, hogy érdekelhette volna. Többek között azt is, mi történt kedves barátaival, Fellner Frigyessel és Wertheimer Adolffal. „Sok barátod pusztult el a következő rövid két év alatt. Frici bácsit a németek is elvitték... Éppen templomból jött haza, otthon várták. A Gestapo foglya lett, az akkor már betegeskedő ember és nem került többé haza. Egy németországi táborban pusztult éhen.... [Wertheimer] Adolf bácsit is megfogták a németek... azt beszéltek, pénzzel váltotta ki magát... Később, amikor már a pénz sem számított, jó emberek siettek segítségére: Bajor Gizi, a híres színésznő dugta el őt családjával együtt valamelyik „védett” házba. Túléltek a szörnyűséget... ám 24 családtagjuk veszett oda.” Zsindely Sándor úgy gondolta, hogyha nagyapja élt volna, ő is barátja, Fellner Frigyes sorsában osztozott volna.

A szerző részletesen elmesélte nagyapjának a temetését is. „Január negyedikén, egy rendkívüli hideg napon temetett az akkori Magyarország színe-java a Kerepesi temetőben... Egyike volt azoknak az utolsó parádés temetéseknél, melyet a jó értelemben vett úri Magyarország még megrendezhetett egyik nagy fiának... Négy ló húzta a gyászokost, utána vég nélkül hordták a koszorúkat...”

Néhány oldallal később, Zsindely Sándor feltette magának azt a kérdést, amely 65 éven át elkísérte: *Ki volt tehát Hegedüs Loránt?* Majd válasz gyanánt számos, a nagyapával közös emlékének felidézése következik (Zsindely [2007] 62. o.). A szerző megemlékezik a nagy óraművel működő és fémlemezből épült játékhajóról, melyet negyedik vagy ötödik születésnapjára kapott a nagypapájától; a közös rajzolásokról,³⁰ a karácsonyi aranydió festésről, s azokról az alkalmakról is, amikor nagyapja verseket olvasott neki. „... nagyapa

³⁰ „A legizgalmasabb percek az ebéd előttiek voltak, amikor is bemehettem nagypapához a dolgozószobájába, ahol az ablak előtt állt a nagy íróasztala. Engemet a térdére ültetett és megkezdődött a rajzolás. Töméntelen, csodaszép, diósgyőri vízzel ellátott „miniszteri papirost” pusztítottunk el. Ezekre többnyire hajókat, főleg hadihajókat rajzoltunk... A levegőégben... repülők repültek és bombákat szórtak, de a tenger mélyén béke honolt... itt legfeljebb különböző halak falták fel egymást. Ezek közül nem hiányozhatott a cápa, a fűrészhalka... a főszereplő a tintahal volt, a kibocsátott tintát persze mindig én rajzoltam. Munkák végeztével a „művet” mindketten aláírtuk és keltezéssel láttuk el.”

olvasott fel nekem először olyan verset, melyre máig is emlékszem. Ez volt [Arany Jánostól] „A bajusz” és „A fülemüle”.

Majd elérkezünk ahhoz a történethez, amelyik legszemléletesebben írja le Hegedüs Lorántnak, Mária lányához és unokáihoz fűződő kapcsolatát. „Nagyapa rendszeresen látogatott bennünket: mondhatni minden hétköznap, ebéd után. Ő ekkor jött át hivatalából, a TÉBÉ-ből, de előbb benézett a Kígyó utcában lévő Nikászy-féle csemegeboltba, ahol mignonokat vásárolt nekünk, az unokáknak. Nálunk egy zöldszínű likőrt ivott, azt hiszem chartreuse-t. Miután szüleinkkel elbeszélgetett (papa [id. Zsindely Sándor] rendszerint hazajött ebédelni), és egy kicsit játszott velünk, majd édesanyámmal taxiba ült és hazament a Gellérthegyre. Itt megebédelt. Mama azért ment vele minden nap, hogy ne kelljen egyedül étkeznie.” A szűk család tagjai tehát, ha külön laktak is, azért minden nap találkoztak, együtt étkeztek, játszottak, beszélgettek.

A hétfőgőken pedig „minden vasárnap felmentünk nagyszüleimhez a Gellérthegyre ebédelni.” Zsindely Sándor, egészen apró részleteket, hangulatokat is felidézve írja le (Zsindely [2007] 62. o.), hogyan jutottak fel a Váci utcából az Orom utcai villába. Mindez arra utal, hogy ezek az emlékek mély nyomokat hagytak benne. „Emlékszem még a háború előtti nyolcas autóbuszra... valódi bőrüléseinek jellegzetes szaga volt... nagyon szerettem a legelső ülésen ülni, a vezető fülkéje mellett, bal oldalt...a jegy fejenként 28 fillérbe került...a taxi 1 pengő 20 fillérért vitt fel...” A családi ebédekkel kapcsolatban még azt is elbeszéli, hogy ki hol foglalt helyet az étkezőasztalnál; számunkra azonban inkább az az érdekes, hogy kik jöttek össze a közös vasárnapi ebédre: Hegedüs Loránton és feleségén, Navratil Margiton kívül ott volt Hegedüs Margit és Hegedüs Mária; Mária férje, Zsindely Sándor és két gyermekük (Sándor, Zsuzsanna), továbbá ifj. Hegedüs Sándor is.

A tanulmányt záró bekezdés az Orom utcából hazafelé tartó séták emlékének felidézésével indul. Utolsó mondata viszont, már a saját elmúlását felismerő unoka be nem fejezett gondolata. „... Azután amikor elhagytuk az utolsó hídon levő lámpaoszlopot, az utolsó árnyékot is lassan elnyelte a sötétség: akár csak a boldog gyermekkor emlékeit az öregkor, egyiket a másik után, ahogy egyre közelebb kerülök a túlsó parthoz...”

Következtetések

Zsindely Sándor Hegedüs életrajzában a családi kapcsolatok két fő téma mentén bontakoznak ki. Az egyik Hegedüs gyermek- és ifjúkora, a másik az 1920-as évek elején jelentkező betegsége. Lényeges információkkal szolgálnak még a nagyapa 1919-es fogságait elbeszélő történetek is.

Ami a gyermek- és ifjúkort illeti, a szerző Hegedüs Lorántnak csupán az apjához, a keresztapjához és egy barátjához, Fellner Frigyeshez fűződő viszonyát mutatja be. Ezek egytől egyig szoros, kölcsönös érzelmeken nyugvó szeretetkapcsolatok. Semmit sem tudunk azonban Hegedüs Loránt és édesanyja, továbbá Hegedüs Loránt és testvérei viszonyáról.

A családi kapcsolatok teljesebb képe bontakozik ki Hegedüs betegségének elbeszélése során. Ekkor kerül először szóba Hegedüs Loránt és testvéreinek kapcsolata, helyesebben Rózsikának és Sándornak a beteghez fűződő viszonya. A szerző, Hegedüs húgát és öccsét is elmarasztalta amiatt, hogy nem álltak bátyjuk mellett mikor szüksége volt rá. Előbb – főleg kényelmi szempontból – támogatták a beteg berlini gyógykezelését, majd mikor hazahozatala felmerült, anyagi okokra hivatkozva ellenezték azt. Hegedüs Loránt ebben a nehéz élethelyzetben, depresszióban szenvedő feleségére és szintén beteg Jolán lányára sem támaszkodhatott. Legfiatalabb lánya, Mária pedig 1922-ben még csak 15 éves volt. Szűkebb családján belül mindössze egy valaki, az akkortájt nagyon talpraesett Margit támogatta. A feltehetően az édesanyja hiányát kompenzáló leány, apja érdekében, teljesen önállóan döntött

Hegedüs Loránt hazavitele mellett. Útiköltségét a jóságos lőrintei rokon, Jókay Etelka ezúttal is fizette.

Egy évtized elteltével Margitnak a család életében játszott kivételes szerepét Mária, Zsindely Sándor édesanyja vette át. A második világháború ugyanis túl nagy pszichés terhet jelentett az első világháborút már megtapasztalt, depresszióban szenvedő családtagok (Navratil Margit és ekkor már Hegedüs Margit) számára is. Éppen ezért Mária, amikor csak tehette, kiragadta édesapját a „nyomasztó [családi] környezetből”.

A családi kapcsolatok szempontjából fontos következtetések vonhatók le abból is, ha megvizsgáljuk, kikkel töltötte Hegedüs Loránt a szabadidejét. Amikor ugyanis elfáradt és pihenésre volt szüksége, gyakran tett kisebb-nagyobb utazásokat (Norderneybe, Karlsbadba, Olaszországba, Észak-Afrikába stb.). Egyszer azt írta (Zsindely [2007] 48. o.) egy barátjának, hogy „van egy exportképes fejfájásom, kiviszem Svájcba.” Ilyen alkalmakra kezdetben Margit, majd később főleg Mária leányát vitte magával. Nem egyszer azonban öccsével, Sándorral,³¹ vagy barátaival, Fellner Friggyessel és Illés Józseffel³² utazott együtt.

Zsindely Sándor írásában, valamennyi családi kapcsolat közül az unoka és a nagyapa viszonyáról kapjuk a legárnyaltabb képet. Ennek alapján Zsindely Sándor és Hegedüs Loránt között valódi érzelmeken alapuló, szoros kapcsolat volt. Erre utal az is, hogy Zsindely Sándor kizárólag nagyapjáról írt önálló tanulmányt, s a családi kapcsolatok leírása során nemegyszer azonosult nagyapja nézőpontjával. Lényegében megvalósította Hegedüs Loránt vízióját a „Te látsz majd az én szemeimmel” állapotról. Ezeket a tényezőket a családi kapcsolatok értelmezésekor is figyelembe kell vennünk.

A fentiekből következik, hogy a szerző minden egyes családtagot az alapján ítélte meg, hogyan viszonyult nagyapjához krízishelyzetekben; támogatta-e vagy sem. Továbbá: az előbbiből kiindulva, legtöbbször a kapcsolatokat is csak egyoldalúan jellemezte; csupán az érdekelte, hogy a családtagok hogyan viszonyultak Hegedüs Loránthoz. Az viszont, hogy Hegedüs Loránt milyen érzelmeket táplált irántuk, csak ritkán (apjával kapcsolatban) került elő. Kivételt képez ez alól az unoka, akihez Hegedüs Loránt meséskönyvet írt, s akiben saját életének folytatását látta.

Zsindely Sándor tehát kitüntetett szerepben jelenik meg az általa írt tanulmányban (Röckelein [2002] Id. Bálint [2014] 28.). Vele indul és vele zárul Hegedüs Loránt története. S ha most újra feltesszük azt a kérdést, vajon miért írnak és mesélnek az emberek az életükről, akkor azt mondhatjuk, hogy Zsindely Sándor ugyanazért, amiért a jóléti közgazdaságtan egyik klasszikusa, Scitovsky Tibor is: „*hogy jobban megértse saját magát, az életét alakító hajtóerőket és körülményeket* (Scitovsky [1997] 11. o. Bálint [2014] 26.).”³³

³¹ A két fivér, Loránt és Sándor kapcsolatát a szerző evvel a megjegyzéssel tovább differenciálta. A közös utazásokra (köztük egy amerikai út) – legalábbis a rendelkezésemre álló források alapján – még Loránt betegségét megelőzően került sor. Ám Sándor, Hegedüs berlini gyógykezelését követően, budapesti lábadozásának időszakában is támogatta a bátyját. Többek között ő szervezte neki a látogatókat, és ő kísérte legtöbbször sétálni is. Mindemellett Zsindely Sándor arra is felhívja a figyelmet, hogy nagybácsija bátyja halálát követően azt a „szamárságot” nyilatkozta egy újságnak, hogy Hegedüs Loránt 1942. decemberben (halála előtt kicsivel, amikor már régen szanatóriumban volt) még bejárt a hivatalába. Az unoka úgy véli, ennek célja az lehet, „hogy őreá is figyeljenek.” Ennek érdekében „még halott bátyja emlékét is fel kívánta használni...” Az unoka olvasatában tehát egyfajta testvérfeltékenység is megjelenik.

³² Illés József (1871–1944) jogtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

³³ Scitovsky teljes gondolatmenete a következő: „Miért írnak az emberek memoárokat? Részben magamutogatásból. Többnyire szeretünk információt közölni, pletykát terjeszteni, jól értesültségünkkel tündökölni. Aki érdekes életet élt, nagy események tanúja vagy résztvevője volt, jelentős embereket ismert, annak emlékiratai nagyon értékesek és érdekfeszítők lehetnek, s nemcsak a történészek számára. Visszaemlékezéseket azért is írhat az ember, *hogy jobban megértse saját magát, az életét alakító hajtóerőket és körülményeket. Ezek megértését ugyanis sokkal mélyebbre teheti az a szellemi fegyver, amely az emlékeink és gondolataink felidézéséhez és papírra vetéséhez szükséges.*” Scitovsky Tibor i.m. 11.

Hivatkozások

- Bálint Ágnes [2014]: Pszichobiográfia és irodalom. Kronosz Kiadó, Pécs, 2014.
- Bruner, J. [1987]: Life as narrative, Social Research 54. 13. o. Idézi László János [2008]: Narratív pszichológia. Megjelent: Pszichológia, 28. 4. o.
- Hegedüs Loránt [1929]: A könnyek könyve. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T. Kiadása, Budapest.
- Hegedüs Loránt [1935]: Túl az Óperencián. Mesekönyv a kis unokámnak. Sylvester Részvénytársaság, Budapest.
- Hegedüs Mária [1977]: Verba volant scripta manent. In: Zsindely Sándor [2007]: Családi krónika. Kézirat.
- Hild Márta [2002]: Navratil Ákos. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig) Szerkesztette: Bekker Zsuzsa. Aula Kiadó, Budapest, 738–741. o.
- Scitovsky Tibor [1997]: Egy „büszke magyar” emlékiratai. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest. 11.
- Zsindely Sándor [2007]: Hegedüs Loránt élete és munkássága. Születésének százharmincötödik évfordulójára. Kézirat.